

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜNƏ QƏRB VƏ ŞƏRQ MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN TƏSİRİ

GÜLNARƏ QURBANOVA

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Rəhbər Dövlət
İdarəçiliyi Kadrlarının İxtisasının Artırılması
İnstitutunun direktoru, professor*

E-mail: ccahangirli@yahoo.com

Giriş

Məlumdur ki, Azərbaycan tarix boyu fərqli mədəniyyətlərin və müxtəlif sivilizasiyaların kəsişmə nöqtəsində yerləşən məkanlardan biri kimi tanınmışdır. Bütün zamanlarda öz geostrateji mövqeyinə əsasən istər Şərqlə, istərsə də Qərblə mədəniyyətlərinin bilavasitə ortaq nöqtəsi kimi də seçilmişdir.

Keçmişin bütün dövrlərində Azərbaycan qədim mədəniyyətləri, böyük sivilizasiyaları bir-birinə münəcər edən dünyəvi olmuşdur. Qeyd olunan məqamlar Azərbaycanın mədəni, fəlsəfi irsinə də öz təsirlərini göstərmişdir. Digər tərəfdən, Azərbaycanın bilavasitə Böyük İpək yolunun üzərində yerləşməsi də tarixən onun iqtisadi, sosial və mədəni əlaqələrinin inkişaf edərək daha da genişlənməsinə öz müsbət töhfəsini vermişdir. Uzaq fərqli mədəniyyətlərin bəzi elementləri bu qədim yol ilə Azərbaycan mədəniyyətinə də daxil ola bilmişdir.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan öz strateji əhəmiyyətinə görə hələ eramızdan əvvəllərdən başlayaraq İndiyədək də Şərqlə və Qərblə diqqət mərkəzində olmuş/olmaqdadır. Bu mənada, Azərbaycanın mədəniyyəti də müəyyən anlamda hər iki nəhəng məkanların birbaşa sərhədində formalaşmışdır. Bu amil də, öz növbəsində, Azərbaycan mədəniyyətinin zənginliyi, rəngarəngliyi və çoxçalarlılığına səbəb olmuşdur. Şərqlə və Qərblə mədəni irsi Böyük İpək yolu vasitəsilə əsrlər boyu Azərbaycan ərazisindən keçib Şərqlə ən Şərqlə, Qərblə isə ən Qərblə nöqtələrinə yetişdikdən sonra yenidən təbii olaraq Azərbaycana qayıtmışdır.

Mədəniyyət fenomeninə fəlsəfi yanaşma

Fikrimizcə, öncə Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkülünə Qərblə və Şərqlə təsirləri probleminin təhlilinə başlamazdan əvvəl, ümumilikdə mədəniyyət fenomeni, eləcə də bu fenomenin özülünü təşkil edən lokal və qlobal mədəniyyətlərin təcridi-vəhdəti probleminə zaman-məkan dixotomiyası prizmasından baxmaq və problemi məhz bu ikilik əsasında da fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən dərk etmək lazımdır. Çünki za-

man və məkan kateqoriyaları bütün mədəniyyətlərin mahiyyətinə xas və bu mahiyyəti indi və gələcəkdə düşüncələr üçün açan ən əsas vasitələrdəndirlər. Bu cəhətdən, zaman və məkan həm də hər bir mədəniyyətin mahiyyətindədir. Onu var edib yaşadan əsas amillərdəndir. Zaman keçmiş ilə gələcək arasında əlaqə, məkan isə, bu əlaqələrdən törəyənlərin təcəssümüdür. Bu cəhətdən, XX əsrin məşhur ispan sosioloq və filosofu olan Orteqa-i-Qasset (1883-1955) də yazır ki, mədəniyyət xatirə və vəddir. Geriyə dönməz keçmiş və gələcək xəyaldır [17, s.136].

Fikrimizcə, mədəniyyət probleminə fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən yanaşarkən ikinci əsas arqmet kimi, eləcə bilavasitə zaman və məkan kateqoriyalarının da təsirləri altında formalaşan tarixi yaddaş məsələsi götürülməlidir. Bu amil yaradılmış istənilən mədəniyyətin tarixə keçməsinə, orada özünə yer edərək yaşamasına və gələcəyə ötürülməsinə zəmanət verən əsas amildir. Eləcə də, tarixin müəyyən dövrlərində baş vermiş hadisə və proseslərin tədqiqi və təhlili, istənilən mədəniyyətin, onun maddi və mənəvi mirasının daha asan dərk olunmasında da ən vacib amildir. Bu faktor gələcək üçün adekvat nəticələrin çıxarılmasında da son dərəcə önəmlidir. Tarixi proseslərdə baş verəcək istənilən dəyişikliklərə daha hazırlıqlı olmanın da zəmanətidir. Bu kimi məsələlərə diqqət yetirən sovet və rus tarixçisi, kulturoloq A.Y.Qureviç də yazır ki, tarixi yaddaş birmənalı olaraq mədəniyyətlərin dialoqudur. Bu dialoqlarda tərəflər olan keçmiş və indiki mədəniyyətlərdən hər ikisinin iştirakı son dərəcə vacibdir [11, s.11].

Mədəniyyət fenomeninə fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən yanaşarkən, üçüncü əsas arqument kimi tarixi yaddaşın yaradıcısı və eyni zamanda da dağıyıcısı olan insan amilini də nəzərə almaq lazımdır. Mədəniyyəti zamanda sürdürən, məkanı mədəniyyətin nailiyyətləri ilə bürüyən və tarixi yaddaşı formalaşdıran məhz Adəm övladı olan insandır. Bu mənada mədəniyyəti yaradan, onu hifz edən insan hər hansı bir bioloji növ yox, mədəniyyətin qaynağı olan varlıqdır. Mədəniyyətin bütün məsuliyyəti məhz onun üzərində-

dir. Keçmişin mədəniyyəti onun yaddaşında, indinin mədəniyyəti öz əllərində, gələcəyin mədəniyyəti isə, düşüncəsindədir. Bu cəhətləri ilə insan mədəniyyətin mənbəyi və mənsəbidir. Qeyd olunan və bu qəbildən olan digər problemlərin tədqiqi ilə məşğul olan rus filosofu və idrak nəzəriyyəçisi V.N.Porus da hesab edir ki, insanlar öz üzərlərində mədəniyyətin bir sərəvət olaraq hakimiyyətini qəbul etdikcə mədəniyyət də yaşamaqda davam edəcəkdir [19, s.284].

Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri kontekstində mədəniyyət

Məlumdur ki, fəlsəfi cəhətdən sistem olaraq bütövlükdə götürüldükdə ümumdünya mədəniyyəti müxtəlif yerli lokal mədəniyyətlərin toplusundan, yəni saysız-hesabsız sistemyaradıcı elementlərdən ibarətdir. Bu mənada, lokal mədəniyyətlərin vəhdəti birbaşa olaraq qlobal mədəniyyətin də formalaşmasını şərtləndirir. Fikrimizcə, olduqca metafizik mənə kəsb edən qlobal mədəniyyət o halda, sözün tam mənasında “qlobal” kimi qəbul olunmalıdır ki, sonsuz sayda olan lokal mədəniyyətlər bu və ya digər dərəcədə bəzən birbaşa, bəzən isə, dolayısı ilə ona təsir etsin. Hər hansı bir formada və hər hansı bir özünəxas elementi ilə onda ərisin. Bir damla olaraq dünya mədəniyyəti adlı nəhəng ümmanın tərkibinə daxil olsun. Fəlsəfi cəhətdən yanaşdıqda bunu təsəvvür edərək düşüncədə canlandırmaq mümkündür. Eləcə də, dialektik anlamda bu proses öz təbii mahiyyətindən irəli gələrək həm də qaçılmazdır. Çünki zamandan asılı olmayaraq olmuş və olacaq mədəniyyətlərin məkanı da birdir. Həmçinin dünya adlı bu bəlli məkan olduqca geniş olsa da, qeyri-məhdud da deyil. Onun Şərqi və Qərbi bilinəndir. Sərhədləri məlumdur. Bu məntiqdən yanaşdıqda, Şərqi və Qərbi ən uzaq sərhədlərindəki mədəniyyətlər arasında tarix boyu formalaşan əlaqələr, bu mədəni əlaqələrin əsrlərlə toplanaraq gətdikcə daha da möhkəmlənməsi faktının gerçəkliyi də məntiqi olaraq labüddür. İnsaniyyət tarixində olmuş və olacaq bütün mədəniyyətlər öz müsbət və mənfəi tərəfləri ilə insaniyyət tarixində-dünya mədəniyyətində indiyədək qalmaqda olduğu kimi, bundan sonra da qalacaqdır. Bu məntiqdən irəli gələrək geniş dünyada nəzəri-praktik fəaliyyət, yəni insan faktoru (düşüncə miqrasiyası) olduqca, lokal mədəniyyətlər qlobal mədəniyyətə təsir edəcək və onda əriyəcəkdir. Deməli, lokal mədəniyyətlərin qlobal mədəniyyət ilə vəhdəti təkcə insan təfəkkürünün nəzəri mülahizəsi yox, həm də insanın praktiki fəaliyyəti ilə də əlaqəli olan tam təbii və qanunauyğun dinamik bir prosesdir. Bu prosesin, yəni lokal olan mədəniyyətlər ilə, qlo-

bal olan mədəniyyətin əlaqəsi/əlaqələndirilməsi tam bir zərurətdir. Nəticə olaraq, insaniyyət tarixindəki istənilən dövrlərdə formalaşmış bütün mədəniyyətlər bir-biri ilə daim əlaqəli olmuşdur. Bu əlaqələri birbaşa şərtləndirən faktorlar qismində isə, insan və təbiət kimi təbii amillər çıxış etmişdir.

Tanınmış sovet, eləcə də rus filosof, kulturoloq və mədəniyyət tarixçisi olan V.S.Bibler yazır ki, hər bir mədəniyyət öz sonsuz ehtiyatları, sirləri və imkanlarını açan sistemdir [2, s.27]. Düşünürük ki, bu paradigma mədəniyyət tarixinin bütün mərhələlərində aktual olmuşdur. Müasir dünyada isə, aktuallıqdan da irəli keçərək artıq zamanın zərurətinə çevrilmişdir. Həqiqətən də, bugünkü müasir texnologiyaların, media və internetin imkanlarını nəzərə aldıqda qlobal dünyada “ehtiyatlar”, “sirr” və “imkanlar”ın açılmadan və paylaşılmadan gizli qalması imkansızdır. Müasir dünyada mədəniyyətlər (qloballaşan hegemon mədəniyyətlər) nəhəng sistemlər olaraq, məhz öz daxili elementlərini, özlərinin törətdiyi məhsulları, istehsal etdikləri maddi və mənfəi nemətləri digərlərininkindən daha yüksək keyfiyyətlərə malik kimi təqdim etməyə (ümumi şəkildə olanlarının üstünlüyünü sübut etməyə və ya qlobal kapitalizmin meyarları ilə daha yüksək dəyərə satmağa) çalışırlar. Böyük alman filosofu İmmanuel Kantın (1724-1804) məşhur ifadəsincə, mədəniyyətlərin “özündə şey” olaraq mövcudluğu əvvəlki əsrlərdə müasir texnologiyasız labüd olsa da, müasir dünyada internet əsri də bu, sadəcə mümkündür. Nəticə olaraq, müasir dünyada mədəniyyətlərin əldə etdiyi nailiyyətlərin (subyektiv yanaşdıqda mənfəi və müsbət kimi dərk olunmasından asılı olmadan) bilinməməsi, gizli qalması qeyri-mümkündür. Müasir dünyada yeni mədəniyyətlərin istənilən sirləri tərəfinin aşkar edilməsini bacaracaq qlobal kapitalizm deyilən amansız carçının mövcudluğu da nəzərə alınmalıdır.

Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri kontekstində Azərbaycan mədəniyyəti fenomeni

Yuxarıda qeyd olunan fəlsəfi mühakimələrdən irəli gələrək, eləcə də girişdə vurğulandığı kimi, təbii coğrafi mövqeyinə əsasən Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkülü də Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərinin (dünyanın müxtəlif bölgələrindəki fərqli sivilizasiyaların) təsiri altında baş vermişdir. Eramızdan əvvəllərdən başlayaraq Böyük İpək yolunun Azərbaycandan keçməsi bu məkanın mədəni sahədə inkişafına, mənfəi mədəniyyətin müxtəlif sahələrində nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə və köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İpək yolunun uzun bir zaman ərzin-

də Şərq və Qərbi, dünya mədəniyyətlərini birləşdirən əsas arteriyalardan biri olması da, dünya miqyasında mədəniyyətlərarası təsirlərə öz töhfəsini vermişdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz təbii amil faktoru kimi də qiymətləndirilməsi mümkün olan Böyük İpək yolu, Uzaq Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin, bu mədəniyyətlərdən ehtiva ediləcək elementlərin Azərbaycana daşınmasında əsas ötürücü vasitə olmuşdur. Bu əlaqələrdə antik yunan və Roma mədəniyyətləri, fəlsəfi təlimləri Azərbaycana sirayət etdiyi kimi, qədim hind və İran mədəniyyətləri, dini-mistik dünyagörüşü sistemləri, zərdüştlük fəlsəfəsi də bilavasitə Azərbaycan vasitəsi ilə Qərb dünyasında mövcud olan sivilizasiyalara daxil ola bilmişdir. Şərq və Qərbin qədim sivilizasiyaları onların Azərbaycanın da təmsil olunduğu Yaxın və Orta Şərqdə kəsişməsi, bu proseslərdə mədəniyyətlərin, məntiq sistemlərinin dialoqu məsələləri Azərbaycanda fəlsəfə tarixinin inkişafında xidmətləri olmuş Əhməd Kərədi Zəkuyevin (1888-1968) tədqiqatlarında da geniş şəkildə öz əksini tapmışdır [26, s.83].

Qədim dövrlərdən başlayan bu əlaqələr orta əsrlərdə də inkişaf edən xətt üzrə davam etmişdir. Belə ki, Şirvanşahlar və Eldəgizlər dövlətləri zamanı Azərbaycan mədəniyyəti özünün yüksəliş dövrünə qədəm qoymuşdur. Azərbaycan Şərfin və müsəlman Şərfinin ən nümunəvi dövlətlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan mədəniyyətinin nəhəng simalarından olan Qətran Təbrizi (1012-1081), Xətib Təbrizi (1030-1109), Məhsəti Gəncəvi (1089-1160), Əbül-Üla Gəncəvi (1096-1159), Eynəlqüzat Miyanəci (1099-1131), Fələki Şirvani (1108-1146), Xaqani Şirvani (1126-1199), Mücirəddin Beyləqani (1130-1194), Nizami Gəncəvi (1141-1209), Əcəmi Naxçıvani (XII), Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (1154-1191), Siracəddin Urməvi (1198-1283), Rəziyyə Gəncəvi (XII-XIII), Mahmud Şəbüstəri (1288-1320) və digərlər tarixi şəxsiyyətlər-şair və filosoflar məhz bu dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Bu mütəfəkkirlərin bir qisminin, xüsusi ilə də, Nizami Gəncəvi irsinin bu gün də Uzaq Şərqdən başlayaraq Qərbdə bütün dünyada tədqiqi kiçik məkanı əhatə edən böyük mədəniyyətimizin zənginliyinə bir daha sübutdur. Deyilənlərə misal olaraq 2013-cü ildə Böyük Britaniyada Oksford Universitetinin nəzdində yaradılmış elmi-tədqiqat ocağı olan “Nizami Gəncəvi adına Azərbaycanşünaslıq və Qafqazşünaslıq Mərkəzi”ni (The Nizami Ganjavi Programme for the study of languages and cultures of Azerbaijan and the Caucasus) nümunə göstərmək olar. Mərkəzin Nizami Gəncəvi Proqramının əsas vəzifələri qismində; Azərbaycan

Albaniyasının qədim paytaxtı və Qafqazda ilk müsəlman qarnizonlarından biri olan Bərdə şəhərində arxeoloji qazıntıların aparılması, Azərbaycan və Qafqaz tarixinə aid rus və Azərbaycan dillərində yazılmış mühüm əsərlərin ingilis dilinə tərcüməsi və ictimaiyyətə tanıtılması, Oksford Universitetinin və kənarından dəvət olunmuş alimlərin iştirakı ilə mühazirə və seminarların təşkili, Azərbaycanın və Qafqazın qədim dilləri və mədəniyyətin öyrənilməsinə yönəlmiş tədqiqatların, seminarların və xüsusi mühazirələrin nəticələrini işıqlandırmaq və beynəlxalq elmi ictimaiyyətə çatdırmaq məqsədi güdən saytın yaradılması və işlədilməsi, Şərqşünaslıq, tarix və arxeologiya istiqamətləri üzrə elmi araşdırmaların maliyyələşdirilməsi müəyyən edilmişdir.

Əvvəldə də əsaslandırıldığı kimi mədəniyyətlərin vəhdəti problemini məkan müstəvisinə daxil etdikdə, ənənəvi məkanlar-sivilizasiyalar kimi qəbul olunmuş Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin (bu bölgünün olduqca şərti olmasını da nəzərə aldıqda) də, bir-birindən təcrid olunması qeyri-realdır. Eləcə də, nəzərə alsaq ki, Şərq və Qərb mədəniyyətləri dünya tarixi boyunca sinkretik formada bir-birlərinə öz sakral olan sirlərini agah etdikləri kimi, bəzi hallarda eklektik formada müəyyən gizli məqamları da qarşılıqlı şəkildə bir-birindən mənimsəyə bilmişlər. Mənimsədiklərini öz imkanları çərçivəsində daha da inkişaf etdirmişlər. Fikrimizcə, sinkretizm və eklektizm daim mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqələnməsi prosesini gücləndirmiş, onlar arasındakı mənəvi keçidləri şərtləndirən, onlara zəmin hazırlayan əsas amillərdən olmuşdurlar. Bu proseslər (sırf fəlsəfi terminlər mənasında yox) ümumdünya mədəniyyətinin də inkişafını təmin edən əsas amillər qismində çıxış etmişdir. Düşünürük ki, təbii proseslər olan sinkretizm və çox zaman fəlsəfədə tənqid edilən eklektizm olmadan, ümumiyyətlə, mədəniyyətlərin də inkişafı mümkünsüzdür. Bu məntiqdən yanaşdıqda bir mədəniyyətdə digər mədəniyyətin hər hansı bir ünsürünün aşkar edilməsi qəbahət yox, fəzilət kimi qəbul olunmalıdır. Məhz bu amillər mədəniyyətlər arasında oxşarlıqları və eləcə də oxşarlıqlardan irəli gələn komparativistik təhlilləri də mümkün edir. Bu cəhətdən, görkəmli Azərbaycan-sovet filosofu, ictimai xadim, elm təşkilatçısı, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı Heydər Hüseynov (1908-1950) da yazır ki, məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə əlaqədar, XII əsrdə Azərbaycanda xeyli sonralar adətən “İntibah dövrü” adlandırılan Qərbi Avropa mədəniyyətinə bir çox cəhətdən bənzər mədəniyyət inkişaf edirdi [9, s.16].

Azərbaycanda fəlsəfə tarixi elminin banilərindən biri olan Heydər Hüseynovun da qeyd etdiyi kimi, XII əsrdə Azərbaycanın da daxil olduğu Yaxın və Orta Şərqdə, yəni islam dünyasında intibah baş vermişdir. Bu intibah nəticəsində Şərqi Qərblə mədəni əlaqələri ilə yanaşı, diplomatik və ticarət əlaqələri də xeyli dərəcədə inkişaf etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Yaxın və Orta Şərq mədəniyyətinin bir hissəsi olan orta əsr Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşması və onun Qərb ilə əlaqələri həqiqətən də daim yüksək səviyyədə olmuşdur. Orta əsrlərdə Qərb səyahətləri Azərbaycana səfərlər etmiş mədəniyyətimizi də özləri ilə birgə Qərbə aparmışdılar. Məsələn, Uzaq Şərqə, xüsusən də Çinə səyahətlərdə olmuş məşhur italyan səyyahı Marko Polo (1254-1324) belə şəxsiyyətlərdən biri olmuşdur. İtaliyadan Çinə getmiş Marko Polo, səyahətləri zamanı Bakı neftinin Yaxın Şərq ölkələrinə aparılması ilə yanaşı, Şamaxı və Bərdə kimi qədim şəhərlərdə istehsal edilən ipək məmulatlarının gözəlliyini də xüsusi olaraq qeyd etmişdir. O, orta əsrlərdə böyük mədəniyyət mərkəzi olan Təbriz şəhərində də olmuş, bu şəhərdəki mədəni, iqtisadi, sosial həyatı təsvir etmişdir. Beləliklə, bu səyahətlər zamanı Qərb mədəniyyəti islam regionu olan Azərbaycandan da keçərək Çinədək irəliləmişdir.

XV əsrdə Əmir Teymur (1336-1405) imperiyasının paytaxtı Səmərqənddən dönməkdə olan ispan səyyahı və diplomatı Rui Gonsales de Klavixo (ö. 1412) da, Şamaxı şəhərində istehsal olunan ipəyin əldə edilməsi məqsədilə, İtaliya şəhər dövlətlərindən Genuya və Venetsiya tacirlərinin Azərbaycana gəlmələri barədə məlumatlar vermişdir. Daha sonrakı əsrlərdə də bu əlaqələr yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. Ağqoyunlu dövlətinin banisi Uzun Həsən (1423-1478) də Qərb ölkələri ilə sıx diplomatik əlaqələr qurmuşdur. Bunun nəticəsində İtaliya elçiləri və Venetsiya diplomatlarından Katerino Zeno, İosafat Barbaro, Paolo Onyibene, Ambrocco Kontarini Ağqoyunlu sarayına - Azərbaycana səyahətlər etmişdirlər. Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələrin qurulması məqsədilə, Uzun Həsənin elçilərindən İshaq və Hacı Məhəmməd Venetsiyaya diplomatik nümayəndələr qismində göndərilmişdir. Bunun nəticəsində Şərqi müsəlman dünyasının mədəniyyəti Qərbə yol açmışdır. Ağqoyunlu dövlətinin Venetsiyadan savayı Polşa, Macarıstan, Habsburqlar imperiyası, Roma-Papalıq, Florensiya, Fransa, Burqundiya və Neapol krallığı ilə danışıqları çoxsaylı Azərbaycan tədqiqatçıları [13, s.264; 12, s.116; 16, s.197] ilə yanaşı, bəzi Qərb tədqiqatçıları tərəfindən də xüsusi olaraq vurğulanmışdır [24, s.88-89].

Ağqoyunlu dövlətinin süqutu və onun ərazisində Səfəvi dövlətinin formalaşması nəticəsində, o zamankı Şərqi ən qüdrətli dövlətlərdən biri olan Azərbaycanın, Qərb ilə əlaqələri yeni mərhələyə qədəm qoydu. Səfəvilər dövründə Qərb ölkələri, xüsusən də Böyük Britaniya ilə ipək ticarətinin təşkilində müəyyən imtiyazların alınması məqsədilə Entoni Cenkinson, Tomas Olkok, Artur Edvards, Tomas Benister, Ceffri Deket, Xristofer Berrou və digərlər tacir və iş adamları Səfəvi şahı I Təhmasibin (1514-1576) sarayına təşrif buyurdular. Təsədüfi deyil ki, istər Ağqoyunlu, istərsə də Səfəvilər dövründə Azərbaycanda xaricilərə qarşı tolerant münasibətlər Qərb yazarlarının da diqqətindən yayınmamışdır. Məsələn, Azərbaycanın digər mədəniyyətlərə açıq bir ölkə olduğunu qələmə alan alman şərqşünası Adam Oleari (1599-1671) də yazırdı ki, Azərbaycanda yerlilər və yabancılar tələb olunan gömrüyü dövlətə ödəməklə ölkəyə sərbəst gedib gələ bilirlər. Həm də ticarət və sənətkarlıqla da məşğul ola bilirlər [5, s.467].

Ümumiyyətlə, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi fəlsəfi mənada mədəniyyət statik bir hadisə deyil. Mahiyyəti etibarlı ilə mədəniyyət dinamik bir proses olduğundan onun özünə qapanaraq qalması, sırf özü ilə məhdudlaşması, törədiyi haşiyədən kənara sızmadan öz bətnində inkişafı mümkünsüzdür. Mədəniyyətlərin diffuziyaedici, yəni bir mədəniyyətin digərinə təsiri, onun müxtəlif elementlərinin digər mədəniyyətlərə sirayət edərək keçməsi məsələsinə toxunan etnoloq və fəlsəfə tarixçisi Y.İ.Semyonov da yazır ki, mədəniyyət təkcə zamanca sosial tarixi orqanizmin daxilində məhdud şəkildə ötürülməklə kifayətlənmir. Əksinə məkəncə da bir sosial tarixi orqanizmdən digərinə ötürülə bilir. Bunun nəticəsində fərqli cəmiyyətlər bir-birindən mədəniyyətin müxtəlif təzahürlərini mənimsəyir [21, s.53]. Bu mühakimə ilə tam razılaşsaq da, digər tərəfdən, tam əksinə, mədəniyyətin daimi dinamik vəziyyətdən statik hala keçməsi, əldə etdiyi nailiyyətləri onu təmsil edən düşüncələrə, mədəniyyət daşıyıcılarına ötürməsi də vacib prosesdir. Fikrimizcə, bu proses yerli mədəniyyətin, ictimai fikrin, milli fəlsəfənin formalaşmasında əsas faktordur. Bu cəhətdən, tanınmış politoloq və geosiyasi nəzəriyyələr üzrə mütəxəssis E.A.Pozdnyakov yazır ki, hər bir xalqın mədəniyyəti istər daxili, istərsə də xarici təsirlərə qarşı davamlı və dayanıqlı mənəvi sədd formalaşdırmaq iqtidarındadır [20, s.20]. Y.İ.Semyonov və E.A.Pozdnyakovun müəyyən anlamda, həm də bir-birinə zidd olan iki baxış bucağını ümumiləşdirsək, belə bir nəticəyə gəlirik ki, mədəniyyətin dinamik bir şəkildə digər

mədəniyyətlərdən hazır formada hansısa elementləri durmadan ehtiva etdiyi kimi, onun statik olaraq qalması, yenilənməməsi, mədəni transformasiyalara sədd çəkməsi, konservativ bir formada ənənələrə söykənməsi, keçmişlə yaşaması, sekulyarlaşmaya maneə olması, daşıyıcılarının böyük qisminin təfəkkür əngəllərindən irəli gələrək dövrünə qatıla bilməməsi, ümumilikdə dövrü geri salması da normal hal deyil. Düşünürük ki, hər bir mədəniyyət üçün bu iki paradigma arasındakı orta mövqe, yəni artıq formalaşmış özüllü-əsas qoruyaraq onu gərəklilə əlavələr ilə zənginləşdirmək ən uyğun olan doğru yoldur. Geriyə dönüşü inanılmaz olsa da, çətinliklərdən çıxaraq mövcudluğunu qorumuş sivilizasiyalar (məsələn, birinci Dünya müharibəsindən sonra Türkiyə, İkinci Dünya müharibəsindən sonra Almaniya və Yaponiya) deyilənlərə əyani misaldır. Bu mühüm məsələyə fəlsəfi cəhətdən yanaşdıqda orta mövqe deyərək yerli, öz mədəniyyət, onun inkişafına maneə olan əngəllərin aradan qaldırılmasında göstərilən cəfəşanlıqları da nəzərdə tutmalıyıq. Düşünürük ki, bu məntiqdən yanaşdıqda XIX əsr Azərbaycan mədəniyyətinin zənginləşməsi Şərqlə Qərblə mədəniyyətlərinin maddi və mənəvi elementlərinin diffuziyası ilə bağlı olduğu qədər, həm də bu diffuziya məhsullarının milli adət və düşüncə süzgəcindən keçirilməsi, mədəniyyət daşıyıcılarına bu formada təqdim olunması ilə də bilavasitə əlaqədar olmuşdur. Şərqlə təfəkküründə sakrallaşmış bəzi ünsürlərin dövr keçdikcə köhnəliyindən, onların Qərblə elementləri ilə əvəz olunması və əksinə Qərblə nisbətə daha üstün olan Şərqlə elementlərinin qorunub saxlanma mübarizəsi XIX əsr Azərbaycan mədəniyyət tarixində də müşahidə olunmuşdur. Bu mübarizənin mübarizlərinə misal olaraq; Qasım bəy Zakir (1784-1857), Mirzə Şəfi Vəzih (1794-1852), Abbasqulu ağa Bakıxanov (1794-1847), Mirzə Kazım bəy (1802-1870), Mirzə Fətəli Axundov (1812-1878), Seyid Əzim Şirvani (1835-1888), Həsən bəy Zərdabi (1837-1907), Nəcəf bəy Vəzirov (1854-1926) və başqalarını misal göstərmək olar.

Fikrimizcə, Şərqlə Qərblə mədəniyyətlərinin üstünlüksüz vəhdəti məsələsi azərbaycanlı yazıçı, maarifçi, şair, filosof, ictimai xadim, Azərbaycan dramaturgiyası və Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi tənqidin banisi, Şərqlə “müsəlman Molyeri”, “Şərqlə reformatoru” kimi də tanınan Mirzə Fətəli Axundovun “Kəmalüddövlə məktubları” adlı fəlsəfi traktatında polemik bir şəkildə yer almışdır. Gerçək Şərqlə simasını, xürafatdan təmizlənmiş həqiqi islam əqidəsini itirmədən Qərblə müsbət keyfiyyətləri ilə key-

fiyyətəlmək problemi Mirzə Fətəli Axundov tərəfindən fəlsəfi incəliklərlə, olduqca dolğun bir şəkildə qələmə alınmışdır. Adı gedən əsərdə böyük mütəfəkkir iki düşüncə tərzinin müsbət və mənfi tərəflərini, polemikaya daxil olan obrazların (Şərqlə Qərblə stereotiplərinin) dili ilə olduqca gözəl bir formada təqdim etmişdir. Təsədüfi deyil ki, bu məsələyə diqqət yetirən ədəbiyyatşünas Hüseyn Baykara (Qara Hüseynov 1904-1984) da yazır ki, Mirzə Fətəli “Kəmalüddövlə məktubları”nda bir daşla iki quş vurmuşdur [15, s.26]. Fikrimizcə, fəlsəfi fikir tarixində Axundovun yaradıcılığı Qərblə Şərqlə dialoqlarının ən tutarlı mənbələrindəndir. Axundov irsinin tədqiqatçılmasına görə, milli təfəkkürdə Şərqlə Qərblə dəyərlərinin sintezi ilə yanaşı [6, s.144], Şərqlə bədii və fəlsəfi dünyagörüşündən ayrılıb Avropa düşüncə tərzinə keçid Azərbaycanda məhz Mirzə Fətəli Axundovla başlayır [4, s.156]. Bu mənada M.F.Axundov həm də Azərbaycan və bütövlükdə türk dünyasında Qərbyönlü maarifçilik ordusunun təşəkkül tapmasında da mühüm rol oynamışdır [4, s.208].

Dünyagörüşü Qərblə Şərqlə düşüncələrinin vəhdətində formalaşmış ziyalılarımızdan biri də şübhəsiz ki, Azərbaycan şairi, yazıçısı, alimi, mütəfəkkiri və tərcüməçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov olmuşdur. Bu mənada tənqidçi ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev də qeyd edir ki, Bakıxanov orta əsrlərdən yeni dövrə, Asiyadan Qərblə, sxolastik ifratlardan, ənənədən müasir mənada elmə keçidi hazırlayan ilk böyük maarifçi ədib və alimdir [22, s.17]. Azərbaycan mütəfəkkirlərinin Qərblə Şərqlə təfəkkür təzləri arasında orta mövqe və ya nizamı təyin etmə cəhdləri, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində də davam etdi. Bu dövrün ən böyük simalarından biri olan Azərbaycan maarifçisi və naşiri Həsən bəy Zərdabi 1875-ci il iyul ayının 22-də milli mətbuatımızın əsası sayılan “Əkinçi” qəzetinin ilk sayını nəşr etməyə nail oldu. Tarixçi alim Cəmil Həsənli yazır ki, Həsən bəy zamanının tələbatını dərinləndən duyduğundan son dərəcə istedadlı və xalqın halına yanan gənc ziyalılarını islahatçı islam mənəviyyatı, türk dili və qabaqcıl Qərblə təfəkkürü ətrafında birləşdirdi [8, s.48].

Düşünürük ki, mədəniyyətlərin statik olaraq qalmadan, dinamik şəkildə qarşılıqlı dialoqlara daxil olmalarında, mədəniyyətlərin tarixi şəraitdən irəli gələrək bir-birinə doğru hərəkətlənmələri də əsas amillərdəndir. Bu amil istənilən lokal mədəniyyətin tanınması/özünü tanıtməsi, dünya mədəniyyəti məkanına daxil olması, gerçəkləşməsi və dünya mədəniyyəti daxilində inkişaf etməsinə təminat verən faktordur. Bu cəhətdən, müasir dünyada da tanın-

maq üçün iddialı olan mədəniyyətlərin statik qalaraq dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası olduqca çətindir. Bu qəbildən olan problemlərə diqqət yetirən tanınmış kulturoloq və sənətşünas D.S.Lixaçov da hesab edir ki, mədəniyyətlərarası dialoq hər şeydən əvvəl xüsusi bir proses olaraq öz mədəniyyətinin dərkidir. Bu dərkətmə prosesi ancaq digər mədəniyyətlərin də dərki ilə gerçəkləşir. Əks halda öz mədəniyyətini heç bir dünya mədəniyyəti ilə müqayisə etmədikdə o nətəmmam xarakter daşıyacaqdır [18, s.81]. Düşünürük ki, bu fikir xüsusən müasir dövrdə, ümumiyyətlə, mədəniyyət problemi və mədəniyyətlərarası dialoqların da əsas kredosunu təşkil edir. Digər tərəfdən isə, öz mədəniyyətini, öz düşüncə və ya əmək məhsulunu tanımaq önəmli olduğu qədər, onu tanıtdıqdan sonra qorumaq, özünüklə saxlamaq, hifz etmək də əsas məsələdir. Bu mədəniyyətin dayanıqlı və onun daşıyıcılarının fədakarlığını əks etdirən başlıca amildir. Bu cəhətdən, tanınmış amerikan filosofu, sosioloqu və pragmatizm cərəyanının da başlıca nümayəndələrindən biri olan Con Dyui (1859-1952) yazır ki, hər bir mədəniyyətin özünəməxsus üslub və özünə xas əlamətləri onun öz qüvvəsini də təyin edən amillərdir [3, s.39].

Bu iki fikirdəki əsas fəlsəfi məzmunu XX əsrin əvvəllərində formalaşan Azərbaycan mədəniyyətinə də şamil etmək mümkündür. Belə ki, qeyd olunan əsrin əvvəllərində qədimlərdən üzü bəri formalaşan zəngin dövlətçilik ənənələrinin yenidən bərpası, qədim tarixi kökə bağlılıq, islam dininin mənəvi-əxlaqi normalara biçilməsi, milli mənsubiyyətin yenidən və yeni formada dərki, müstəqillik bayrağı qaldırması Qərbi və Şərqi xalqlarının sırasında bir toplum şəklində olma, milli müstəqillik məfkurəsini düşüncələrə yaymaq tendensiyası, Azərbaycan ideyasının zərurəti, hətta gender məsələləri də əsaslı şəkildə gündəmə gəlmiş oldu. Düşünürük ki, Azərbaycan mədəniyyətinin qeyd olunan mərhələdə sadalanan bu kimi çağırışların imtahanlarından keçmə yolunun tarixi də olduqca maraqlı və son dərəcə şanlıdır. Bu imtahana Azərbaycan problemini həll etmək üçün çıxan fikir aydınlarından; Məhəmməd ağa Şahtaxtinski (1846-1931), Əlimərdan bəy Topçubaşov (1863-1934), Əli bəy Hüseynzadə (1864-1940), Əhməd bəy Ağaoğlu (1869-1939), Fətəli xan Xoyski (1875-1920), Nəsim bəy Yusifbəyli (1881-1920), Məhəmməd Əmin Rəsulzadə (1884-1955), Üzeyir Hacıbəyov (1885-1948) və digərləri Şərqi ilk Şərqi-müsəlman mahiyyətli, amma Qərbi tipli dövlətini qurmaq ilə cavab verdilər.

Bu mənada Azərbaycanlı dövlət və ictimai xadimi, siyasətçi və publisist, Azərbaycan Xalq Cümhu-

riyyətinin (1918-1920) banilərindən və Azərbaycan siyasi mühacirətinin liderlərindən biri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə ADR-in söykəndiyi ideoloji-tarixi dəyərləri belə xülasə edirdi: “Bizim üçrəngli bayrağımız türk milli mədəniyyətinin, İslam sivilizasiyasının və müasir Avropanın demokratik əsaslarının rəmzidir. Bu bayraq endiriləməz!” [25, s.51]. Əli bəy Hüseynzadə isə, milli tərəqqidə avropalılığı Avropada bu və ya digər xalqın, dinin çərçivəsindən çıxıb, ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb edən mədəniyyətlərinin əsaslarını İslam dininin qanunlarını nəzərə almaqla, Azərbaycanda tətbiq etməkdə görürdü [7, s.60]. Dünyagörüşü bilavasitə mütərəqqi Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərinin təsiri altında formalaşan Əli bəy Hüseynzadə haqqında düşüncələrini qələmə alan Qafqaz və Azərbaycanşünas Tadeuş Svetoxovski (1934-2017) də yazır ki, Rusiyada təhsil aldığı müddətdə panslavyanizmdən təsirlənərək, 1889-cu ildə İstanbulla gedən Əli bəy Hüseynzadə iki türk xalqını birləşdirməli olan pantürkizm ideyalarını inkişaf etdirmişdir [23, s.33]. Ə.Hüseynzadənin dünyagörüşü bütövlükdə Şərqi və Qərbi kontekstində, Azərbaycan, Rusiya və Türkiyə mühitində formalaşmışdır [15, s.57]. Professor X.Məmmədov vurğulayır ki, Azərbaycan milli istiqlal hərəkatının inkişafında bütün Yaxın və Orta Şərqi, Mərkəzi Rusiya və Qərbi Avropada tanınmış görkəmli publisist, şərqişünas alim, ideoloq və ictimai-siyasi xadim olan Əhməd bəy Ağaoğlunun da xüsusi xidmətləri olmuşdur [15, s.59]. T.Əzizova görə, Ə.Ağayev Quranın kəlamlarını dərinləndirib, onlara əməl etməyi və Avropanın mədəni xalqlarının ən yaxşı ənənələrini mənimsəməyi, oradakı elmi və texniki nailiyyətlərlə yaxından tanış olmağı bütün müsəlman xalqlarına tövsiyə edirdi [7, s.60-61].

Yaşadığımız müasir dövrdə də mədəniyyətlərin bir-birinə doğru hərəklənməsi, onların orta bir nöqtədə (məkanı olaraq) birləşməsi və ya qovuşmasını qaçılmaz edir. XXI əsrdə də orta nöqtə olmadan müasir mədəniyyətlərin təması və mübadiləsinin də baş verməsi mümkünsüzdür. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, bu prosesdə mədəniyyətlərin tam olaraq sürüşməsi, yerlərini birdəfəlik tərk etmələri də yol verilməzdir. Belə ki mədəniyyətlərin hərəkatı, onların birdəfəlik olaraq öz məcrələrindən çıxması, başqa məkana daxil olması da demək deyil. Bu mənada, Şərqi və Qərbi mədəniyyətlərinin təması, dialoqlara daxil olmasında üçüncü orta və ya keçid məkanların da mövcudluğu vacibdir. Şərqi və Qərbi mədəniyyətləri, onların qarşılıqlı təması üçün belə orta məkanlar qismində müasir Azərbaycan Respublikasının

rolu xüsusidir. Digər tərəfdən, müasir dövrdə mədəniyyətlərarası dialoqlar üçün vacib şərtlərdən biri də fərqli mədəniyyətləri bir-birinə bağlayacaq fərqli mədəniyyətlərin də təsirləri altında formalaşmış belə məntəqələrin olmasıdır. Bu cəhətdən, akademik R.Mehdiyev də qeyd edir ki, Azərbaycan XXI əsrdə qloballaşan məkanlardakı sivilizasiyaların dialoq və təmas nöqtəsidir [14, s.180]. Düşünürük ki, bu amil dövlətimiz üçün böyük bir imkandır. Bu imkan geosiyasi arenada da Azərbaycan mədəniyyətinin tanınmasında mühüm rola malikdir. Müasir dünyada həyatın bütün sferalarında qlobal miqyaslı dəyişikliklər, müasir dünyanın informasiya əsrinə daxil olması, internetin əsas qloballaşdırıcı amilə çevrilməsi, bunlardan irəli gələrək dialoqların mütləq zərurəti (həmçinin tərəflərin dövrün tələblərindən irəli gələrək dialoqlara daxil olma məcburiyyəti), dünyada balansın qorunması, sosio-mədəniyyətin müasir təzahür formalarından olan turizmin inkişaf etdiyi və bütün bu qeyd olunanların müasir anlamda dərk olunan dövlətlərin, cəmiyyətlərin əsas iqtisadi göstəricilərini təyin edən amillər sırasına daxil olduğu bir vaxtda ölkəmizin təbii olaraq əlinə düşən bu tranzit-əlaqələndirmə imkanlarından maksimum dərəcədə yararlanması olduqca zəruridir. Bu imkanın əvvəldə də vurğulandığı kimi tarixi köklərə bağlı olmasını da nəzərə aldıqda qeyd olunan bu determinizm bir qədər də aydınlaşmış olur. Artıq qlobal kapitalizmin tüğyan etdiyi bir vaxtda Azərbaycan Qərb və Şərq üçün mədəniyyətlərin təmas nöqtəsindən əlavə, həm də ikili maraqlar çərçivəsində gərəkli tərəfdaş statusunu da qazanmağa başlayır. Azərbaycanın qlobal kapitalizmin həris olduğu neftə sahib olması da, ona olan diqqət və xüsusi marağı bir qədər də artırır. Bu qəbildən olan məsələlərə diqqət yetirən professor R.Aslanova da yazır ki, müasir dünyanın qlobal enerji layihələrinin gerçəkləşdiyi məkan, Şərqlə Qərb arasında nəqliyyat dəhlizi, qlobal təhlükəsizliyin təşkili üçün Azərbaycan Avropaya lazımdır [1, s.108].

Nəticə

Qloballaşmış müasir dövr və qloballaşma prosesində dünyanın üzleşdiyi bir çox çətinliklər XXI əsrdə mədəniyyətlərarası dialoqları aktual etdiyindən, müstəqil respublika olan Azərbaycan da, bu dünyamiqyaslı proseslərdən törəyən və həll edilməsi olduqca vacib olan məsələlərdən kənar qalmamışdır. Belə ki, müasir dövrdə də Qərb-Şərq qovuşmasında coğrafi mövqeyinin və bir məkan kimi strateji əhəmiyyətinin mühüm olması, müasir Azərbaycanı müəyyən mənada Qərb və Şərq arasındakı dialoqlarının da mərkəzi

etmişdir. Düşünürük ki, qədimlərdən bəri formalaşan Azərbaycan mədəniyyətinin mahiyyətə ənənəvi şərqliliyi, eləcə də müasir Azərbaycanın müəyyən anlamda bir çox islam ölkələrinə nəzərən qərbliliyi, bu dialoqlarda və onların nəticələrinin dialoqlara daxil olmuş tərəfləri qane edəcək şəkildə yekunlaşmasında ən mühüm faktorlardandır. Fikrimizcə, Azərbaycanın üzleşdiyi və bu gün də bəlli "dialoqlar" səddini aşma bilmədiyi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizama salınması da, Azərbaycanın öz maddi və mənəvi potensialından daha çox, qlobal miqyaslı Şərq-Qərb mədəniyyətləri arasındakı dialoqların-danışıqların nəticəsindən asılıdır. Yəni, Şərq və Qərb dialoqları üçün Azərbaycan nə dərəcədə önəmlidirsə, Azərbaycan üçün də Şərq və Qərb dialoqları bir o qədər önəmlidir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, tarix, mədəniyyət, təsir, Şərq, Qərb, İpək yolu, dialoq*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aslanova R. *XXI əsr: Yeni mədəniyyət məkanına inteqrasiya*. Bakı: Nurlan nəşriyyatı, 2007, 440 s.
2. Библия В.С. *Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы*. Кемерово: АЛЕФ, 1993, 416 с.
3. Дьюи Д. *Свобода и культура / Перевод Леонида Машиковского*. London: Overseas Publications Interchange LTD, 1968, 195 p.
4. Əhmədli R. *Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi*. Bakı: Nurlan, 2008, 360 s.
5. Əliyərli S. *Tariximiz açıqlanmamış mövzuları ilə*. Bakı: Mütərcim, 2012, 560 s.
6. Əliyeva A. *Azərbaycan ədəbiyyatında türkcülüyün təşəkkülü // Azərbaycanın Türkcülük və Azərbaycançılıq problemləri*. Bakı: Ay-Ulduz, 1998, s.143-148.
7. Əzizov T. *Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində*. Bakı: Zaman, 1997, 256 s.
8. Həsənli C. *Rusiya türklərinin lideri // Azərbaycanın Türkcülük və Azərbaycançılıq problemləri*. Bakı: Ay-Ulduz, 1998, s.45-67.
9. Hüseynov H. *Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən*. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 400 s.
10. Игнатъева И.Ф. *Туризм как культурный институт // Фундаментальные проблемы культурологии: В 4 т. Том III: Культурная динамика*. Санкт-Петербург: Алетея, 2008, с.209-215.
11. Гуревич А.Я. *Избранные труды. Средневековый мир*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2007, 560 с.
12. Mahmudov Y. *Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə əlaqələri. Ağqoyunlu dövrü (XV əsrin II yarısı)*. Bakı: Təhsil, 2007, 116 s.

13. Махмудов Я.М. *Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами (II половина XV-начало XVII века)*. Баку: Издательство Бакинского университета, 1991, 264 с.

14. Mehdiyev R. *Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri*. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 464 s.

15. Məmmədov X. *Azərbaycan xalqının milli istiqlal mübarizəsi (XIX yüzilliyin sonları-XX yüzilliyin əvvəlləri)*. Bakı: Elm, 2005, 249 s.

16. Nəcəfli T. *Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında*. Bakı: Çarşıoğlu, 2000, 197 s.

17. Ортега-и-Гассет Х. *Эстетика. Философия культуры*. Москва: Искусство, 1991, 588 с.

18. Полякова А.А. *Развитие аксиологического потенциала личности в контексте диалога культур*. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001, 211 с.

19. Порус В.Н. *У края культуры. Философские очерки*. Москва: Канон +, 2008, 464 с.

20. Поздняков Э.А. *Философия политики*. Москва: Весь Мир, 2014, 544 с.

21. Семенов Ю.И. *Философия истории. Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней*. Москва: Современные тетради, 2003, 776 с.

22. Süleymanlı M. *Azərbaycan kulturoloji fikir tarixindən (XX əsrin əvvəlləri)*. Bakı: Nafta-Press, 2011, 208 s.

23. Swietochowski T. *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of a National Identity in a Muslim Community*. New York: Cambridge University Press, 1985, 256 p.

24. Woods J.E. *The Aqquyunlu: clan, confederation, empire*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 1999, 352 p.

25. Yıldız Ş. *Azərbaycan Demokratik Respublikası 1918-1920: Dövlət quruculuğu, Hüquqi fəaliyyətlər, Qarabağ problemi*. Bakı: Səda, 2004, 207 s.

26. Закуев А.К. *Из истории арабоязычной логики средних веков*. Баку: Элм, 1971, 83 с.

Профессор Гюльнара Гурбанова
Директор Института повышения
квалификации руководящих кадров
государственного управления при Академии
Государственного Управления при
Президенте Азербайджанской Республики

Влияние культур запада и востока на формирование Азербайджанской культуры

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема пересечения разных культур на азербайджанской земле и дается философский анализ, связанный с этой проблемой. Как известно в географическом контексте Азербайджан находится на стыке великих миров, и этот факт сильно повлиял на нашу культуру. В мировой истории культурные наследия Запада и Востока встречались именно здесь. Испокон веков Великий шёлковый путь проходил через Азербайджан, накапливая и унося культуру в другие страны. Накопленное веками богатое наследие помогло Азербайджану развиваться во всех культурных направлениях.

Ключевые слова: *Азербайджан, история, культура, влияние, Восток, Запад, Шелковый путь, диалог*

Professor Gulnara Gurbanova
Director of the Senior Public Servants
Professional development Institute of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan

The influence of the cultures west and east on the formation of Azerbaijani culture

SUMMARY

The article deals with the problem of the intersection (coexistence) of different cultures in Azerbaijan and provides philosophical analyze related to this problem. As it is well known according to the geographical context, Azerbaijan is located at the crossroad of great worlds, and this fact greatly influenced our culture. Historically, the cultural heritage of the West and the East has merged here. Since time immemorial the Great Silk Road has passed through Azerbaijan, accumulating and taking culture to other countries. The rich heritage accumulated over the centuries has helped Azerbaijan to develop in all cultural areas.

Key words: *Azerbaijan, history, culture, influence, East, West, Silk Road, dialogue*